

Göran Rosenberg

Tillbaka till ghettot

Photo: Cecilia Parsberg

Natten till den 27 oktober 2006 dör min moster Bluma och trettiosex timmar senare sitter jag på planet till Tel Aviv. Judiska begravningar är en snabb affär och jag har bara arton timmars marginal. Beskedet om Blumas död var inte väntat och beslutet att resa var inte överlagt men väl på planet kommer tankarna och minnena. Tankarna på berättelserna som tystnat och länkarna som brustit. Minnet av glittrande ögon och smittande skratt, av frambubblande berättelser på en ostyrig språkflod av polska, jiddisch och hebreiska, av obändig livsglädje mot en fond av onämbara livserfarenheter.

Bluma var född 1915 i den östpolska staden Chelm, folkloristiskt berömd för sina tokar (precis som staden där jag själv är född, Södertälje). Hon var elva år äldre än sin yngsta syster och därmed den enda av de två överlevande medlemmarna i familjen Staw med ett någotsånär levande minne av platsen där min mor föddes. På ett band i ett format som det inte längre tillverkas några bandspelare för, berättade hon för många år sedan minnen från Chelm. Eller om det bara var historier från Chelm. När hon frustande av skratt berättade om den lokale mirakelrabbinen och hans mirakulöst verkande råd och välsignelser (vid svår barnsörd, knyt en tråd från sängen till den eller den bönboken), visste jag inte riktigt om hon mindes eller fablade och jag är inte heller säker på att jag förstod allt hon sa, men jag är numera ganska säker på att det lilla hon hann berätta för mig är så mycket jag någonsin kommer att få veta om den värld som min mors släkt kom ifrån.

Min mor Hala var bara fem år när morfar Jankiel (Jakob) och mormor Rachela (Rakel) med fem döttrar och son lämnade Chelm för att söka sig en ny framtid i den myllrande industristaden Lodz. Och bara tretton år när tyskarna ockuperade Lodz och spärrade in judarna i ett mur- och taggtrådsomgärdat ghetto. Och bara sjutton år när familjen i september 1944 deporterades från ghetton i Lodz till selektionsrampen i Auschwitz och de flesta berättelserna tystnade för gott. Morfar Jankiel och mormor Rachela gick direkt till gaskamrarna, liksom min äldsta moster Dorka med sin ettårige son Ovadja (min första kusin). De fyra yngre systrarna bedömdes arbetsföra och transporterades efter några dagar under en himmel sotad av röken från krematorierna, till koncentrationslägret Stutthof öster om Gdansk. I Stutthof dog min moster Bronka. I Slupsk utanför Gdansk, någon månad efter befrielsen, dog min moster Sima. Min morbror Shlomo som hade lämnat Lodz före ghetton dödades av tyskarna "någonstans i sydöstra Polen".

De två överlevande medlemmarna av familjen Staw, min blivande moster Bluma, som nu var trettio år, och min blivande mor Hala, som ännu bara var

nitton, återvände efter befrielsen till Lodz för att söka efter något eller någon att leva vidare för, men ingen fann där vad de sökte. Hala fann min blivande far på ett övergångsläger för polsk–judiska Röda Korsflyktingar i Furudal i Dalarna och lyckades under sommaren 1946 ta sig från Polen, via flyktinglägret Bergen–Belsen i Tyskland till Sverige. Det var inte en självklart möjlig resa. Hon lyckades därför att hon inte tvekade att resa i falskt syfte och i falskt namn och med en delvis förfalskad berättelse vilket förmodligen är ett skäl till att jag aldrig kunnat bli riktigt upprörd över flyktingar som sett sig tvingade att göra detsamma.

Moster Bluma sökte i Polen några år till, startade ett litet textilgrossistföretag, gifte sig med Leon, födde två söner, mina kusiner Jakob och Isak. Men de antijudiska stämningarna var fortsatt starka. Den spillra av Polens judar som kunde återvända hem upptäckte alltför ofta att de inte hade något hem att återvända till. Den antijudiska pogromen i Kielce den 4 juli 1946¹ gjorde i praktiken slut på tusen år av judisk historia i Polen. Inom loppet av några år hade de flesta av Polens återstående judar lämnat landet. 1949 öppnades dörren för judisk emigration till den nybildade staten Israel och min familjs sista representant på polsk mark stängde den efter sig utan att vända sig om. Min mor har aldrig någonsin återvänt, min moster Bluma gjorde det en enda gång, med sina barn och barnbarn när hon var nästan 90 år och inte längre rädd för någonting i den här världen.

Jag byter plan i Wien. Sedan några år finns inga reguljära direktflygningar mellan Sverige och Israel. Ja faktiskt inga mellan Norden och Israel (i skrivande stund dock åter ett chartrat direktflyg i veckan mellan Stockholm och Tel Aviv). Turistresandet har minskat och affärsklimatet svalnat. Israel väcker allt mindre nyfikenhet och beundran och alltmer förskräckelse och motvilja. Den fyrtioåriga ockupationen har av alltfler i omvärlden kommit att uppfattas som brottslig, den judiska koloniseringen av Västbanken som provocerande, det fortgående mur- och stängselbygget på palestinsk mark som olagligt, det militära överväldet som oproportionerligt och självmotverkande. Alltfler ser Israel som ett hot och inte som ett löfte. Alltfler sorterar bort israeliska Jaffaapelsiner och avokados ur sina matkorgar och direktflyget till Tel Aviv ur sina resplaner.

Större delen av passagerarna på planet från Wien är israeler, många av dem ortodoxa judar. Vagnen med förbeställd koshermat är lika stor som vagnen med standardkyckling. En kristen gruppresa från Norge fyller några rader längst bak. Kristna gruppresor tycks okänsliga för krigs- och våldskonjunkturerna i området, eller möjligen omvänt känsliga. Ju mer våld och oro i det heliga landet, desto fler anledningar att resa. Jag anar att gruppen på planet delvis reser för att solidarisera sig med sina palestinska trosfränder i Ramallah eller Betlehem. Jag befärar att andra kristna grupper reser för att solidarisera sig med judarnas återerövring av det heliga landet för att därigenom påskynda det apokalyptiska slaget mellan ont och gott vid Harmagedon och Jesu återkomst.

Den nybyggda terminalen vid Ben Gurionflygplatsen är luftig och ljus och gångavstånden längs svagt sluttande och generöst inglasade arkader enorma. Det är lätt att invaggas i en känsla av öppenhet och normalitet, i varje fall innan man kommer fram till pass- och säkerhetskontrollen, som å andra sidan inte är så mycket värre än någon annanstans. Potentiella terrorister är vi numera allesammans — överallt. I det hänseendet har Israel blivit världen — och världen Israel.

Det är på vägen ut ur flygplatsområdet som Israel omiskännligen blir Israel igen. Eller kanske snarare, det är på vägen ut som jag inser hur symboliskt flygplatsområdet är för det land som Israel har blivit. Det är ett stort område, till ytan som en liten stad. Man får åka ganska länge längs välafalterade, palmkantade och tidvis illa skyltade boulevarder och motorvägar för att komma till flygplatsgränsen, som är minst lika välstängslad och välövervakad som gränsen mellan två normalstängslade länder. Innanför stängslet finns inte bara landningsbanor, terminaler, affärsarkader, hangarer, hotell, parkeringsplatser, underhållsbyggnader och annat som man kan förvänta sig på ett flygplatsområde utan också åkrar och apelsinlundar och annat som man förväntar sig ska ligga utanför.

Ett välrustat mini-Israel, tänker jag.

En liten befästning inuti den stora.

En sista tillflyktsort undan den sista belägringen.

Det är inte första gången jag tänker Massada när jag kommer till Israel. Inte bara därför att jag en gång fostrades i tron att staten Israel var slutet på en tvåtusenårig historisk parentes vars början hette Massada. Utan också därför att jag länge skrämts av kopplingen mellan ett judiskt massjälvmord i en belägrad bergsfästning år 73 e Kr och staten Israels kamp för överlevnad. Av jämförelsen mellan Israels belägenhet och Massadas. Av föreställningen om Israel som en evig befästning under evig belägring. Av det rituella löftet vid invigningen av nya soldater att Massada aldrig får falla igen. Av det nationella mantrat *ein brira*, inget val. Inget val mellan befästning och nederlag. Mellan överlevnad och självmord.²

I en israelisk dokumentärfilm från 2005, "Hämna ett av mina två ögon" (*Nekam achat mishtei einai*) av Avi Mograbi, friläggs i monoton detalj den fortsatta existensen av en ominös självmordskult i den judiska statens mytologiska och ideologiska hjärta. I scen efter scen återkommer grupp efter grupp av judiska ungdomar för att säsong efter säsong, i den hårda blåsten och den bländande solen och den hisnande utsikten från Massadas topp, lyssna till version efter version om varför det var rätt och riktigt och storartat av niohundra belägrade medlemmar av en fanatisk judisk sekt, zeloterna, att hellre begå självmord än att falla i romerska händer. Om hjältemodet i att männen först dödade sina egna kvinnor och barn och sedan drog lott om vem av dem som skulle döda de andra och sig själva.

"Vad hör ni?" frågar en kalottprydd färdledare otåligt medan en grupp judiska ungdomar sluter ögonen i blåsten. Och han ger sig inte förrän de ger rätt svar (vilket tar några varv). Vad de ska höra är ljudet av yttre hot och inre dödsförakt. Vad de ska tänka är vad zeloterna tänkte. Vad de ska tycka är att zeloterna gjorde det enda tänkbara. "Ser ni murresterna därnere", säger en annan färdledare till andra ungdomar vid ett annat tillfälle, och pekar ut över stupet. "Den byggdes av romarna för att hermetiskt stänga inne de belägrade, den var en gång två meter hög och omringade hela fästningen. Och ser ni de där stenhögarna med tvåhundra meters mellanrum. Det var vaktornen."

Ungdomarna ser efter och nickar. Hade de kunnat se längre, till Betlehem och Jerusalem, hade de fått syn på en annan mur; betydligt längre, betydligt högre och betydligt mera ogenomtränglig. Inte byggd för tvåtusen år sedan av romarna för att stänga inne judar, utan idag av den judiska staten för att stänga

ute palestinier. På sina håll är muren förvisso inte en regelrätt mur utan ett elektroniskt övervakat metallstängel kantat av breda säkerhetszoner, djupa diken, skarptandade taggtrådsrullar och militärt patrullerade vägar, men ordet mur är sakligt och symboliskt rättvisande. Även där det "bara" är ett stängsel som dras fram så är den uppenbara avsikten att ensidigt spärra in palestinerna på ett område som allt mindre liknar en palestinsk stat och allt mera ett palestinskt fängelse.

Genom hela filmen löper ett telefonsamtal mellan den israeliske regissören i bild och rösten av en osynlig palestinsk vän någonstans på andra sidan muren, tidvis under utgångsförbud. "Jag övar mig i att vara död", säger vännen. "När folk här inte längre ser sig ha något att leva för då kommer de att vilja dö."

Vid en låst grind i den höga taggtrådsbarriären väntar några människor på att få passera, men ingen öppnar. Kameran iakttar dem genom hålen i stängslet. Timmarna går, solen flyttar sig, israeliska patrullbilar passerar, människorna gestikulerar, vädjar, resignerar. "Det här är slutet", säger en man i fyrtioårsåldern. "Vi har inget att leva för."

"Ni kommer inte igenom här. Ge er iväg." Knastrande högtalarröster från osynliga soldater bakom svarta titthål i massiva vaktorn eller i väl forskansade pansarfordon skriker ut sina varningar och befallningar till en aldrig sinande ström av människor som dag efter dag tvingas förödmjuka sig inför övermakten. I en scen är det en sjuk kvinna som kommer i ambulans för att förenas med sin familj på andra sidan ett pansarfordon och en stridsvagn.

"Hon blöder", ropar en man som bär kvinnans tillhörigheter i en grön plastpåse.

"Jag bryr mig inte. Ge er iväg", raspar en metallisk högtalarröst från dunklet bakom pansarfordonets gallerförstärkta vindruta.

Mannen försöker vädjande närma sig.

"Ge är iväg bara", knastrar det på bruten arabiska från dunklet bakom gallret. "Ge är iväg!" Ambulansen väntar med blinkande rödljus på att få köra vidare. "Bara till Beit Furik", vädjar ambulansföraren men högtalarrösten är obönhörlig.

"Gå in i igen. Ge är iväg", knastrar det medan pansarfordonet svänger runt och gör en hotfull rörelse framåt. Den sjuka kvinnan hjälps tillbaka in i ambulansen som sakta vänder och kör tillbaka. Kvar på andra sidan pansarfordonen står hennes tomhänta släktingar, en äldre man i vitt skägg och rödvitrutig *kafiyah*, en ung kvinna i grå huvudduk med ett litet barn i famnen, en flicka i tonåren, en liten pojke i sjuårsåldern.

"Må Gud förödmjuka dem såsom de förödmjukar oss", säger kvinnan i kameran. Den unga flickan gråter hejdlöst. Pansarfordonet och stridsvagnen står orörliga i bakgrunden.

"Var inte rädd min lilla", säger den unga kvinnan. "Gud ser oss. Gud ska hjälpa oss. Gud kommer att befria oss från dem."

Sedan gråter hon också.

"Försök leva er in i hur de kände", säger en av guiderna uppe i blåsten på Massada. "Försök förstå varför de gjorde vad de gjorde."

"Romare, vi ger oss inte!" ropar några israeliska skolbarn ut över stupet.
"Romare vi ger oss inte", studsar ekot mellan bergväggarna.

"Kom och lev med oss i två dagar och försök förstå hur vi har det", säger den palestinska rösten på andra sidan muren. "Förstå varför vi inte längre fruktar döden. Varför det inte spelar någon roll för mig om jag lever eller är död."

Hur blir man en självmordshjälte? Den bibliska traditionen vet. Den har sin egen. Låt mig dö med filistéerna, ber Simson till Gud när han till sist, förrådd av Delila, med kraften borta och ögonen utstuckna, står uppställd inför en folkmassa för att förödmjukas. Ge mig styrkan en sista gång, vädjar han, så att jag får hämnas åtminstone ett av mina två ögon.

Berättelsen om hur Simson i det ögonblicket återfår sin styrka, välter husets pelare och drar tretusen filistéer med sig i döden, lär sig generation efter generation av israeliska skolbarn att läsa som en hjältesaga.

"Vem av er kan leva sig in i vad Simson känner när han står där?", frågar en lärarinna i Avi Mograbis film. "Han känner att det är bättre att begå självmord", svarar ett barn. "För då kan han själv bestämma hur han ska dö. Och då kan han döda filistéer också."

I en påföljande scen har några palestinska män arresterats vid en vägspärr och beordrats att ställa sig sida vid sida med ansiktet bortvänt. En av männen vänder på huvudet och kommenderas upp på en lös sten på marken. "Se vad de gör med oss", säger mannen till kameran och balanserar på stenen.

Ännu en man vänder på huvudet och kommenderas upp på ännu en sten.

Tio män på rad, två män på en sten. En kall vind tar tag i deras jackor och tröjor. Alla huttrar. Ingen vänder sig om. Ingen får röra sig.

Bara förödmjukelsens förgiftade frön rör sig fritt.

Mina första minnen av moster Bluma är från sensommaren 1956 då Nasser hade nationaliserat Suezkanalen och det var oroligare än vanligt längs vapenstillståndslinjerna från 1949 och ett nytt krig mellan Israel och Egypten verkade sannolikt och hon ansåg det vara ett bra tillfälle att ta med sig barnen till system i Sverige. Hur vi alla trängde ihop oss i vår lilla tvåa på Hertig Carls väg i Södertälje Södra, tre vuxna och fyra barn, minns jag inte, och det är bara i efterhand jag har förstått varför de kom. Det här var före flygets och semestercharterns tid och beslutet att ge sig iväg på en så lång och krävande resa måste ha kostat på.

Under nio veckor försökte två rödhåriga vildbasar från en tuff innerstadsgata i den kulturella kakofonins Tel Aviv göra sig hemmastadda i det homogeniserade svenska folkhemmet. Det gick inte så bra. Jag skämdes för att de talade ett främmande språk och förstörde våra lekar och lånade våra olåsta cyklar och ropade efter mig bland huslängorna när jag gömde mig bland böckerna och serietidningarna hos min barnförlamade kompis Bertil. Mot slutet började Jakob tala svenska och vi började så sakta finna varandra.

Från senare på hösten minns jag pappas bekymrat böjda huvud över radioapparaten med de knastrande rapporterna från det krig som så småningom bröt ut och som slutade med att Israel tillfälligt lyckades flytta fram sina barrikader till Suezkanalen. Men då hade moster Bluma och kusinerna redan rest tillbaka. Jag antar att de inte kunde stanna borta hur länge som helst. Jag tror också att de längtade hem. Till Israel.

Fem år senare, sommaren 1961, reste vi till Israel för att rekognoscera uppstigningen, året därpå gick flyttlasset och vid flera tillfällen blev moster Blumas lägenhet på Shenkingatan ett andra hem. Madrasser och sängar trollades fram efter behov ur bastanta skåp längs de kala väggarna. Tidiga sommarmorgnar, innan hettan trängt in genom de tunga träjalusierna, dukade hon fram gräddfil, shamenet, färskt bröd och en tallrik finhackade grönsaker innan hon hastade iväg i sina bredklackade skor och blommiga klänningar till en liten klädaffär någonstans i smågatsgyttret bakom den turbulenta Karmelmarknaden. När hon kom hem var det oftast mörkt och de blommiga klänningarna våta av svett men det dröjde inte länge förrän en treäters middag var framtrölad i köket och stolarna framdragna runt bordet på den svalnande balkongen och kortspelarkvartetten var fulltalig och buden och skratten och skrönorna och cigarettroken började blanda sig med andra ljud och dofter i den hud- och fönsterlösa Tel Aviv-natten.

Sorglöshet kan nog vara ett självbedrägligt tillstånd, och den sorglöshet som jag så tydligt förknippar med de leende ansiktena runt Blumas bord var långt ifrån okomplicerad. Alla hade de varit i helvetet och alla hade de tvingats söka något att leva vidare för och alla visste de redan av hård erfarenhet att Israel inte var paradiset. Det var en minst sagt komplexfylld befolkning som under något årtionde fyllde den nybildade staten med sina fobier och förväntningar. Och en minst sagt komplexfylld politisk och militär verklighet som den med eller mot sin vilja gjordes delaktig i. I det fuktiga nattmörkret utanför moster Blumas balkong kunde Tel Aviv se ut som en nybyggarstad vid Medelhavet vilken som helst. Det vill säga om man lät bli att blicka för långt ut — och för djupt in. Om man lät bli att se Israel för vad det också var; ett till tänderna befäst fort, etablerat på omstridd mark, av ett höggradigt traumatiserat folk.

Och för en tid tycktes det fungera. Snabb framåtrörelse kan för en tid hålla det förflutna på avstånd. Och Israel rörde sig snabbt de här åren. Människor som annars skulle ha slukats upp av mardrömmar om förintelse slukades istället upp av drömmar om pånyttfödelse. De yttre gränserna var förvisso snäva och osäkra, Auschwitzgränser skulle dåvarande utrikesministern Abba Eban komma att kalla dem efter kriget 1967, men de inre horisonterna var ännu vida och löftesrika och Israel ett land av rättfärdiga och rättfärdigade. Rättfärdiga i sin återkomst till historien, rättfärdigade i vad historien dittills hade krävt av dem. Här fanns inte den förtärande känsla av instängdhet och återvändsgränd som skulle infinna sig i takt med att framåtrörelsen blev till messianska territoriedrömmar och rättfärdigheten till övermod, ockupation och förakt.

Det var några fina år, vill jag minnas, de där åren när det fuktvarma mörkret utanför den svaga ljuskägglan över kortspelarna på moster Blumas balkong tycktes mättat av nybakat bröd och sorlande förväntningar.

När hårt arbete i snabb framåtrörelse tycktes kunna hålla det förflutna på avstånd.

Det har hunnit bli mörkt när jag lotsas in i en stor villa i Ramat Hasharon, en

välbärgad förort norr om Tel Aviv. De tunga grindarna till uppfarten är strålkastarbelysta och kameraövervakade och vägen från porten till rummet där vi samlas går över blankpolerad marmor. Jag har aldrig varit här förut och blir onekligen en smula överraskad eftersom jag inte visste att det fanns ett sådant hus i moster Blumas närmaste familjekrets. Min kusin Isak jobbar som markanställd på flygplatsen och hans hustru Sara som handläggare i kommunen och ingen av dem skulle kunna drömma om att bo så här. Men huset tillhör Isaks svägerska som gift sig med en framgångsrik och förmögen fabrikör av plastemballage och därmed till en levnadsstandard och en livsstil som för bara några årtionden sedan skulle ha stuckit de flesta israeler i ögonen.

Runt ett stort bord fyllt med tallrikar och glas sitter några av de närmast anhöriga och försöker smälta vad som hänt. Isak som tagit sin mors död hårt sitter rödgråten och tiger medan ljudnivån sakta stiger bland de övriga. Maträtter bärs in och ut och efter en stund en bricka med vodkaglas, och efter ännu en stund demonstrerar min kusins sväger det öppningsbara taket över bordet där vi sitter. Det är nyreparerat, säger han, och trycker på en knapp och den svarta oktoberhimlen öppnar sig svagt surrande över oss. Efter ytterligare en stund vill han visa sin dotters bröllop. Jag vet inte hur många gånger som filmen om bröllopet redan visats på den stora platt-TV-skärmen på väggen och hur många gånger som andra runt bordet redan sett den, men jag ser den för första gången. Det är en minst sagt påkostad film, ett slags privat dokusåpa egentligen, med skruvade dramatiseringar av bröllopsdagens alla skeden; brudfrukosten på morgonen, brudens omvandling från puppa till fjäril hos stans dyraste frisör och stans exklusivaste modist, vännerna som berättar, huvudpersonerna som bekänner, dukningen för fyrahundra femtio gäster på Hilton i Tel Aviv, dekoreringsen av festsalen, framkörningen av limousinerna, vimlet runt drinkarna, kindpussarna, kortintervjuerna. Ungefär mitt i filmen, dramaturgiskt alldeles för tidigt, berättelsens final, vigseln under baldakinen, varefter filmen upplöses i utdragna kameravsep över middagsbord och middagsgäster, långa scener från en artistshow med Eurovisionsslagervinnaren Dana International, allt trivialare sekvenser från dansen och efterfesten. Filmen fortsätter att rulla långt sedan jag slutat att titta.

Jag funderar över vad en sådan film måste ha kostat, och ett sådant bröllop, och någon runt bordet säger, som om det vore den naturligaste sak i världen, att ett bröllop i Israel på den här nivån kostar ungefär en kvarts miljon dollar.

Bara några mil härifrån bygger Israel en åtta meter hög mur mot palestinierna. För att skydda sig mot dem, förödmjuka dem, besegra dem. På ena sidan muren hopplöshetens helvete, tänker jag. På andra sidan därarnas paradiset.

Vem inringar egentligen vem?

Klockan elva nästa morgon åker vi i en liten bilkaravan till den stora begravningsplatsen i Holon söder om Tel Aviv. Det är ett vidsträckt område över vad som en gång måste ha varit sanddyner. Gravar så långt ögat når. Judiska gravar grävs aldrig upp. Grav läggs till grav, och när det inte längre går, grav ovanpå grav, tills begravningsplatsen är fylld. Fyllda judiska begravningsplatser, mer eller mindre förfallna, är oftast de mest synliga spåren av den levande judiska värld som en gång fyllde delar av Europa.

Den judiska begravningsceremonin är enkel och vacker. På en rullbår under taket på ett utomhuskapell ligger moster Bluma i ett broderat fodral av svart sammet. Konturerna av hennes diminutiva kropp syns genom tyget. En ganska

ung rabbin i svart rock och tinninglockar går fram på ett litet podium bakom bären för att säga *kaddish*, bönen över de döda. Jag har förstått att familjen ansträngt sig en smula för att med kort varsel få just honom, men jag blir onekligen en smula förvånad när han uppenbarar sig, eftersom jag inte hade kunnat föreställa mig en ultra-ortodox rabbin i rollen som särskilt utvald själasörjare i moster Blumas starkt sekulariserade och på sina håll uttalat antireligiösa familjekrets.

Så säger den unge rabbinen något som faktiskt gör honom lite speciell också i mina ögon. Han säger det halvsjungande, halvklagande, som i bön, och först hör jag mera tonerna än orden. Så hör jag en parabel om patriarken Abraham och moster Bluma. "Såsom Abraham en gång lämnade sitt land och sin släkt och sin faders hus, för att börja ett nytt liv i det land som Gud hade lovat honom", halvsjunger rabbi Dan Lau, "så lämnade en gång också Bluma Genislaw, välsignat vare hennes minne, sitt land och sin släkt och sin faders hus för att börja ett nytt liv i staten Israel."

Ja, tänker jag, Bluma lämnade allt och såg sig aldrig om och försökte under återstoden av sitt liv att se framåt. Mot slutet såg hon allt sämre, och jag fick intrycket av att det hon såg inte var vad hon en gång hade hoppats få se.

Bären med kroppen rullas ut under bar himmel och in i ett ändlöst ruttmönster av smala gångar mellan tätt bebyggda gravkvarter. De flesta gravar är traditionellt modesta, liggande plattor i vit sten, men på flera ställen längs begravningsföljets väg reser sig väldiga nybyggda palats i blankpolerad svart eller röd marmor med inskriptioner i guld och med bilder av de döda i sina glansdagar inetsade i stenen. Inskriptionerna på ryska eller georgiska vittnar om en nyinvandrad gravkultur. Storleken och vräkigheten och kontrasten till det jämlika havet av vita gravstenar runt omkring vittnar, precis som bröllopet på Hilton, om ett nytt klassamhälle.

Vi samlas runt en nyuppkastad grav inklämd mellan tätt liggande gravstenar. Här vilar redan Leon och Leons syster Carola och bara en gravplats återstår. Bären lyfts av rullvagnen, bärs in mellan stenarna och lutas sakta framåt över graven så att den vitdraperade kroppen kan glida ut ur det svarta fodralet och ner i den rödsvita sanden. Därefter hjälps vi alla åt att med ett spadtag vardera fylla igen moster Blumas sista viloplats.

Hennes gravsten kommer, precis som Leons och Carolas, att bli en liggande platta i vitt.

På andra sidan muren eller barriären eller stängslet eller vad man nu vill kalla det växande befästningsverk som sägs vara till för att skydda staten Israel från yttre fiender, har det palestinska helvetet stadigt förvärrats. Undan för undan har förutsättningarna för ett mänskligt samhälle raserats. Kommunikationerna har slagits sönder, ekonomin har strypts, kontaktvägarna har blockerats, självkänslan har förödmjukats och hoppet om förändring har ytterligare släckts. Därmed har också livsviljan försvagats och dödsviljan tagit sig alltmer destruktiva uttryck.

Över det sociala inferno som därvid uppstått kan ingen vara förvånad. Den förutsägbara följderna av framkallad frustration är aggression, och den förutsägbara följderna av framkallad samhällsförstörelse är våld och laglöshet. I ett klassiskt experiment från 1941 (Barker, Dembo, Lewin) förevisades en grupp småbarn ett rum fullt av leksaker på andra sidan en gallervägg och tilläts

förstå att de skulle få leka med dem, vilket de så småningom fick men först efter en längre tids väntan. En efterföljande grupp fick tillgång till leksakerna omedelbart. Skillnaden i barnens beteende var slående. De som inte hade behövt vänta lekte kreativt och avspänt. De som hade fått vänta lekte destruktivt och aggressivt och började slänga leksaker i väggen.³

Att dela upp en grupp av barn i två och få dem att börja hata varandra är enkelt. Bestraffa den ena gruppen och belöna den andra. Erkänn den ena men inte den andra. Lova den ena vad du istället ger till den andra.

Att söndra och härska är en väl beprövad metod för att radera ett samhälle. Raserandet av de palestinska samhällena i Gaza och på Västbanken och deras upplösning i våld och anarki, är det högst förutsägbara resultatet av en israelisk politik som åtminstone sedan 2001 haft som mål att de facto omöjliggöra upprättandet av en palestinsk stat värd namnet vid sidan av Israel. Det har skett genom det systematiska undergrävandet, förödmjukandet och försvagandet av varje palestinsk ledare med folkligt mandat att förhandla med Israel. Först spärrade man in den folkligt valde Yassir Arafat tills han dog, sedan drog man undan mattan för den folkligt valde Mahmoud Abbas tills han blev patetisk, sedan bojkottade man den folkligt valda " Hamasregeringen " (i praktiken ett fängelsestyre) tills den slutade fungera, sedan stödde man öppet Fatah mot Hamas, sedan såg man på när laglösheten spred sig och palestinierna helt förutsägbart börja slå ihjäl varandra.

Nej, det behövdes inga laboratorieexperiment med skolbarn för att inse hur palestinierna på andra sidan muren eller barriären eller stängslet med tiden skulle komma att bete sig. Den finlandssvenske poeten Claes Andersson har fint och enkelt formulerat vad vi alla borde veta:

Att göra en mänska galen är lätt.
Ta ifrån honom allt.
Titta så konstigt han bär sig åt.⁴

Om någon undrar varför Israel använder sin övermakt till att göra det som alla inser kommer att göra palestinierna galna, så är mitt svar numera att också Israel är ett samhälle av galna. På "insidan" av muren (eller barriären eller stängslet), i skydd av regionens mäktigaste militärapparat, i beskydd av världens mäktigaste militärmakt, i hägn av områdets starkaste ekonomi, lever människor som är övertygade om att allt de har närsomhelst kan tas ifrån dem och att minsta tecken på militär svaghet är ett första steg mot Auschwitz.

Någon kanske säger att det är en övertygelse som grundar sig på erfarenhet och inte på galenskap. Att förklaringen till israelernas förföljelsemani är att någon faktiskt förföljer dem. Att palestinierna, med benäget stöd av araberna och muslimerna och all världens judehatare, bara bidar sin chans att förgöra den judiska staten. Att judarna är och förblir eviga offer för eviga fiender och att palestinierna/araberna/muslimerna är vår tids nazister (för vilket Irans Auschwitzförnekande president Ahmadinejad onekligen tycks bära syn för sägen). Att palestinierna aldrig kommer att förlika sig staten med Israel och att fred med palestinierna är en illusion.⁵ Att det enda språk judarnas fiender förstår är den militära övermaktens. Att det finns en logik i den israeliska galenskapen.

Vad som oftast lyser med sin frånvaro i sådana "rationella" förklaringar av Israels övermaktspolitik är det ökade inslaget i denna politik av medveten manipulation och exploatering av judiska fobier. Aldrig tidigare har hotet från antisemitismen spelat en så ominös roll i officiell israelisk retorik och politik. Aldrig tidigare har hotet om en ny förintelse gjorts till officiell israelisk försvarsdoktrin.⁶ Sommaren 2004 manade Israels dåvarande premiärminister Ariel Sharon Frankrikes judar att fly till Israel. Europa av idag påstås påminna om Europa på trettioalet. Den växande kritiken av Israels politik och ideologi sägs vara uttryck för en "ny" antisemitism.⁷ Vad som före "kriget mot terrorism" fick uppfattas som en politiskt löslig konflikt mellan två folk om territorier, flyktingar och gränser, måste nu uppfattas som ett led i en politiskt olöslig konflikt mellan gott och ont, civilisation och terror, fascism och liberalism, islam och demokrati, fundamentalism och upplysning, judarna och deras fiender. En konflikt i vilken det är logiskt, och alls inte galet, att rusta sig för gränslöst krig och barrikadera sig för ständig belägring.

Det är naturligtvis fullt möjligt att på egen hand komma fram till en sådan uppfattning om konfliktens karaktär, men inte utan att ha tagit i beaktande de starka politiska och ideologiska krafter som verkar för att det är just så den ska uppfattas. Ju fler judar i världen som kan fås att uppfatta konflikten som politiskt olöslig och potentiellt förintande inte bara för Israel utan också för världens judar, desto starkare deras stöd för ett Israel som förödmjukar sina grannar, river sina broar och bygger sina murar.

Ju mer rädsla som härvid kan produceras, desto större uppslutning bakom Massadas nutida befälhavare. Palestinska terrordåd och antisemitisk propaganda spelar dem naturligtvis rakt i händerna och de ägnar sig följaktligen bekymmerslöst åt att stimulera bådaderna. Det förra genom en ockupation som systematiskt producerar förödmjukelse, hat och hopplöshet, vilket är en pålitlig grogrund för desperat våld. Det senare genom att systematiskt undergräva gränsen mellan Israelkritik och judehat.

Exploateringen av judisk rädsla för att stärka stödet till sionistisk extremism är varken ny eller svårförklarlig. Den exploaterades på 30- och 40-talen, i rekryteringen till judiska terrororganisationer som Irgun och Sternligan, och den exploateras idag, i mobiliseringen av stöd för en israelisk politik byggd på ockupation och kolonisation. Ju trovärdigare hotet om antisemitisk förföljelse och förintelse kan framställas, desto mer självsvåldig och omvärldsföraktande kan den politik bli som Israel tillåter sig att föra.

Det betyder inte att hoten är fiktiva och fobierna grundlösa (förintelsen har ägt rum, islamistisk extremism är ett faktum och antisemitismen lever kvar). Bara att de är exploaterade och manipulerade för att främja ett Israel på bekostnad av ett annat; det ändlösa krigets och den väpnade barrikadernas Israel på bekostnad av den möjliga fredens och de rivna murarnas.

Därmed är det galenskap. I varje fall om man med galenskap menar en politik som raserar förutsättningarna för det den säger sig vilja bevara; ett judiskt samhälle i Israel-Palestina. En politik för självmord skrev jag i en kolumn 2004:

Med all sannolikhet kommer vår tids Massada att hålla stånd betydligt längre [än antikens] eftersom det är betydligt bättre rustat och betydligt starkare befäst och för närvarande har stöd från vår tids mäktigaste militärmakt, men för varje dag som går undergräver staten Israel genom sina handlingar och sina

uttalanden de politiska och territoriella förutsättningarna för en långsiktig kompromiss med sin arabiska omgivning och därmed förutsättningarna för sin överlevnad som judisk stat, eftersom den arabiska omgivningen inte kan utestängas med en aldrig så hög och massiv mur eller omintetgöras med aldrig så egenmäktiga insatser av väpnat våld och territoriell kolonisering.⁸

Sedan dess har Massadas befästningar ytterligare försvagats. Det medvetet framkallade och påskyndade sönderfallet av det palestinska samhället var tänkt att slutgiltigt omintetgöra förutsättningarna för en palestinsk stat och därmed slutgiltigt befästa Israels övermakt i området, men har istället skapat förutsättningar för en ny och betydligt mera svärbemästrad fiende. Den självmordsbeväpnade form av "asymmetrisk" krigföring som i Irak har besegrat världens enda supermakt, har i de krossade förhoppningarnas Gaza och Västbanken fått en växande rekryteringsbas. Islamistisk radikalism och extremism har blivit det nog så förutsägbara svaret på den palestinska nationalismens förödmjukelse och nederlag. En fanatisk fiende med hela regionen som sitt "uppmarschområde" har ersatt en pragmatisk fiende med de ockuperade områdena i Israel–Palestina som sitt. Ett Israel som inget haft att ge har skapat sig en fiende som inget förväntar sig att få.

Israel verkar tro att dess militära övermakt kan underkiva också en sådan fiende. Genom att effektivisera ockupationen, isolera enklaverna, förstärka muren, konsolidera bosättningarna, öka avskräckningen i de militära bestraffningsexpeditionerna och precisionen i de riktade mordattackerna. Men den militär övermaktens begränsningar har blivit alltmer uppenbara i takt med att fienden ideologiserats och regionaliserats. Israels försök att slå ut den shiitiska Hizbollah–milisen genom att slå sönder stora delar av Libanon slutade i ett militärt fiasko som inte bara berodde på taktiska felbedömningar och misstag utan också på strategisk oförmåga. En motståndare som inte kan slås ut med massiva insatser av militärt övervåld, ja som under massiva insatser av militärt övervåld förmår slå tillbaka, kräver en annan strategi än det militära övervåldets.

Israels strategiska försvagning accelereras av att USA i Irak har spelat bort sin förmåga att projicera och utöva makt i regionen. Eventuella hot om regimskiften och militära interventioner har tappat sin trovärdighet. Ingen tror på allvar att USA med militära medel kan förhindra att Iran skaffar sig kärnvapen. Än mindre tror någon på allvar att israelerna kan det (även om de misstänks vara galna nog att vilja försöka). De geopolitiska följderna av ett amerikanskt återtag från ett sönderfallande Irak kan bli omvälvande. Väststödda regimer kan komma att falla och islamistiska partier och rörelser komma till makten. Israels strategiska allians med USA kan komma att visa sig vara en belastning och den militära övermakten en chimär. Någon har jämfört Mellanöstern 2007 med Europa 1914, en ordning på gränsen till sammanbrott, en kastad sten (eller ett välriktat skott) från ett jordskred.

Allt är inte en följd av Israels agerande, men alltför mycket är det. I alltför många år har Israel överskattat sin förmåga att leva i harnesk mot sin omgivning. I alltför många år har den judiska rädslan manipulerats och exploaterats för en politik byggd på övermod och övermakt. I alltför många år har Israel tillåtit extrema politiska och religiösa strömningar att prägla den politiska dagordningen. I alltför många år har Israel skapat sig fler fiender utan att skapa sig fler vänner.

Jag stannar i två dagar till. Tidigt på morgnarna går jag med mina två kusiner till den lilla sefardiska synagogan i kvarteret där Isak bor och läser *kaddish* över Bluma. Min andra kusin Jakob har flugit in med sin familj från Durban i Sydafrika där han är bosatt sedan länge. Jakob är den mest traditionsbundne av oss. Traditionenligt har han rivit sin skjorta och sett till att Isak rivit sin. Traditionenligt samlas vi också efteråt till "sittning", *shiva*, i den dödas hem. Bluma levde de sista åren i lägenheten intill Isaks, så det blir i Isaks och Saras vardagsrum som extrastolar bärs in och förfriskningar ställs fram och alla de som vill hedra hennes minne och trösta hennes efterlevande och berätta minnen om det som varit, kommer och går. I sju dagar bjuder den judiska traditionen att man sitter över en död. Det är en fin tradition som ger många tillfällen till tröst och eftertanke, och jag hade gärna suttit tiden ut.

Sista eftermiddagen besöker jag vänner i en förort norr om Tel Aviv. De har länge tillhört kritikerna av Israels politik och länge trott på en förändring, men jag har aldrig tidigare sett dem så uppgivna. Vi går upp på takterrassen varifrån man kan både se havet i väster och kullarna mot Västbanken i öster. Och någonstans nedanför kullarna den nya muren. "Vi är instängda på nytt", säger de och ler inåtvänt.

Jag tänker på dem när jag ett drygt halvår senare läser en tidningsintervju med före talmannen i det israeliska parlamentet, Avraham Burg, tillika före detta ordföranden i den sionistiska rörelsens historiskt viktigaste institution, Jewish Agency, tillika före detta kandidat till ordförandeposten i det israeliska arbetarpartiet (2001), med tiden en allt skarpare kritiker av Israels politik. Hans far Yosef Burg var en ledande representant för den tidiga religiösa sionismen och minister i flera israeliska regeringar på femtotalet.

Avraham Burg är kort sagt inte vemsomhelst i Israel.

Intervjun handlar om Burgs nyutkomna bok med titeln "Att besegra Hitler"⁹ där han skriver att Israel har blivit "ett sionistiskt ghetto, en imperialistisk och brutal plats som enbart litar till sin egen styrka."

Intervjuaren är påtagligt upprörd.

"I din bok framställer du Israel som ett slags fasansfull mutation", säger han. "Det verkar inte bara vara ockupationen som är problemet för dig."¹⁰

"Ockupationen är bara en liten del av det", svarar Burg. "Israel är ett samhälle präglad av rädsla. Ska vi kunna göra något åt vår besatthet av våld måste vi gå till botten med vår rädsla. I botten av vår rädsla, sex miljoner förintade judar."

"Så du menar att vi är fångade i skräck och rädsla och bara litar till våld därför att Hitler har försakat oss djup psykisk skada?"

"Ja. Den israeliska högerens stora seger i kampen om Israels själ är att den lyckats genomsyra den med absolut paranoia. Jag inser att vi har fiender, men är de absoluta? Är varje fiende Auschwitz? Är Hamas det onda ödet?"

Nästa morgon tar jag en taxi till flygplatsen. För varje besök har trafiken på motorvägen från Tel Aviv till Jerusalem tätat och blivit nervigare. Det omgivande landskapet har också förändrats. Ny bebyggelse täcker alltmer av den odlade jordbruksmarken. Byggkranar och schaktmaskiner i febril aktivitet

överallt. Man kan bokstavligen se hur den israeliska ekonomin växer, och med den välståndet hos en växande israelisk medelklass. De ekonomiska klyftorna växer också, men däri skiljer sig inte Israel från andra länder i globaliseringens turbokapitalistiska vinstkarusell. Vad som skiljer Israel från andra länder är att allt detta försiggår sida vid sida och i förbindelse med ockupation, kolonisation och destruktion. Bara några kilometer bort, ja på sina håll bara ett stenkast, är samma människor som här bygger sig ett samhälle i full färd med att rasera sina grannars. Och i full färd med att bygga sig en mur mellan det ena och det andra.

Ja, det är slående hur det ena så till synes bekymmerslöst, för att inte säga tanklöst, kan försiggå praktiskt taget inom synhåll för det andra. Hur lätt galenskap kan förkläs till normalitet. Under Oslo-processens korta sommar var det svårare. För en kort tid ställdes högre krav på normaliteten. Då gällde som normalt att ändlös ockupation var en omöjlighet och fred med palestinierna en möjlighet. Under den långa vinter som följt gäller som normalitet att fred med palestinierna är en omöjlighet och ändlös ockupation en möjlighet.

Det är det som är galenskapen. Ändlös ockupation är inte en möjlighet. Fortsatt militär övermakt är inte ett övertag. Fortsatt barrikadering mot palestinierna är inte ett skydd. Den mur som ska stänga ute palestinierna kommer alltmer att stänga inne också judarna.

Självdestruktion är en säreget mänsklig förmåga och möjlighet. Människan kan både bygga samhällen och riva dem. Under några år på 1990-talet var det många med mig som såg en möjlighet att i Israel–Palestina bygga något nytt ur det som en gång rivits ner. Det var inte en möjlighet som skulle finnas där för alltid utan ett högst tidsbundet tillfälle kopplat till högst specifika omständigheter.

Jag tror att tillfället nu har förspillts. Vad som ytterligare har rivits ner sedan den här boken skrevs, kommer att ta mycket lång tid att bygga upp, om någonsin. Drömmen om en palestinsk stat är för överskådlig krossad, men så också drömmen om ett Israel i fred och försoning med sin omvärld.

Min moster Bluma är begravd, tänker jag, och med henne en av de sista länkarna till den generation som efter kriget sökte sig till Israel för att befria sig från ghettot och övervinna Auschwitz.

Föga anade hon att hon skulle dö innanför murarna till ett nytt ghetto — i fruktan för ett nytt Auschwitz.

Vi fastnar i bilkön till den tungt befästa säkerhetskontrollen vid flygplatsinfarten. En rutinerad granskning genom sidofönstret och vi vinkas igenom. Andra bilar vinkas åt sidan för en mera tidsödande genomgång. Säkerhetskontrollerna kan ta tid, det måste man räkna med när man ska ta flyget från Tel Aviv. Av beprövad erfarenhet sätter jag av tre timmar för alltsammans. Är det något jag har respekt för i Israel så är det säkerhetskontrollerna.

Vad jag inte har räknat med är det som händer vid passkontrollen. Det har inget med säkerheten att göra. Det har med mitt förhållande till Israel att göra.

"Kan jag få se ditt israeliska identitetskort?", frågar den unga kvinnliga passkontrollanten efter en ovanligt lång titt i datorn.

Jag svarar att jag inte har något, att jag aldrig haft något, att jag är svensk medborgare och alltid har varit.

"Du är israelisk invånare", säger hon som till ett barn ertappat med ofog.

"Jag bodde här i två år för över fyrtio år sedan", svarar jag.

"Du bor fortfarande här", säger hon lakoniskt och skriver in ordet "invånare" och ett nummer från dataskärmen i passet intill utresestämpeln.

Hon kunde också ha sagt: "Du blir aldrig fri från Israel."

Jag börjar frukta att hon har rätt.

-
- ¹ Under pogromen i Kielce dödades cirka fyrtio judar (av de cirka tvåhundra som hade återvänt efter kriget) av en antisemitisk mobb. De klubbades, stenades, sparkades och sköts till döds. I en efterföljande våldsvåg dödades ytterligare judar på flera håll i Polen. Se vidare Jan T. Gross: *Fear. Anti-Semitism in Poland after Auschwitz*, Princeton University Press 2006.
 - ² Redan 1946 varnade Hanna Arendt för utveckling av en självmordskultur i den framväxande judiska staten: "Vissa sionistiska ledare verkar tro att judarna kan överleva i Palestina i harnesk mot hela världen och att de själva kan framhärda i att kräva allt eller intet av allt och alla. Bakom denna falska optimism lurar emellertid en desperation inför allt och en verklig beredskap till självmord som kan komma att bli extremt farlig om den tillåts genomsyra andan och atmosfären i palestinsk politik." Arendt: "The Jewish State", citerad i Kohn och Feldman (red): *Hannah Arendt: The Jewish Writings*, Schocken Books, New York 2007.
 - ³ Exemplet hämtat från Anatol Rapoport: *The Origins of Violence*, Transaction Publishers 1995, s 36 ff.
 - ⁴ Ur Claes Andersson: *Rumskamrater*, Bonniers 1975.
 - ⁵ Exempelvis historikern Benny Morris som efter att i detalj ha utforskat övergreppen mot den arabiska befolkningen i samband med staten Israels bildande 1948 och därvid insett vidden av dem (Morris 1993), dragit slutsatsen att palestinierna aldrig kommer att bli en "partner för fred" och att Israel därför inte har något annat val än att för överskådlig tid undertrycka dem.
 - ⁶ I november 2006 utnämndes den högerextreme politikern Avigdor Lieberman till vice statsminister och minister för "strategiska hot", med vilket huvudsakligen avses kärnvapenhotet från Iran. En av dem som argumenterat för hotet om en ny förintelse är historikern Benny Morris: "Der Zweite Holocaust", publicerad i tyska *Die Welt*, 6.1.2007, http://www.welt.de/print-welt/article706570/Der_zweite_Holocaust.html
 - ⁷ Se bland annat brännmärkningen av den judisk-brittiske historiken Tony Judt i Alvin H Rosenfeld: "Progressive Jewish Thought and the New Anti-Semitism", American Jewish Committee, dec 2006. För ett kraftfullt bemötande av påståenden om en ny antisemitism, se Steven Bellers artikel i tidskriften *Patterns of Prejudice*, Vol. 41, No. 2, 2007: "In Zion's hall of mirrors: a comment on 'Neuer Antisemitismus?'"
 - ⁸ "Israels självmordspolitik", *Dagens Nyheter* 29.4.2004. Finns att läsa sin helhet på <http://www.rosenberg.se/kolumnsjalvmordspolitik.htm>
 - ⁹ I hebreiskt original: *Lenatzeah Hitler*, Yedioth Aharonoth 2007.
 - ¹⁰ Ari Shavit: "Leaving The Zionist Ghetto", *Ha'aretz* 7.6.2007, <http://www.haaretz.com/hasen/pages/868385.html>.

Published 2007-11-09

Original in Swedish

First published in *Det förlorade landet*, Albert Bonnier Förlag, 2007 (Swedish version)

© Göran Rosenberg

© Eurozine